

دانشگاه سیام نور
پی

مدیریت بحران و ریسک

(رشته علوم اجتماعی)

سمیرا سادات پور حسینی

دکتر علی ربیعی

بسم الله الرحمن الرحيم

پیشگفتار ناشر

کتاب‌های دانشگاه پیام نور حسب مورد و با توجه به شرایط مختلف یک درس در یک یا چند رشته دانشگاهی، به صورت کتاب درسی، متن آزمایشگاهی، فرادرسی، و کمک درسی چاپ می‌شوند.

کتاب درسی ثمره کوشش‌های علمی صاحب اثر است که براساس نیازهای درسی دانشجویان و سرفصل‌های مصوب تهیه و پس از داوری علمی، طراحی آموزشی، و ویرایش علمی در گروه‌های علمی و آموزشی، به چاپ می‌رسد. پس از چاپ ویرایش اول اثر، با نظرخواهی‌ها و داوری علمی مجدد و با دریافت نظرهای اصلاحی و متناسب با پیشرفت علوم و فناوری، صاحب اثر در کتاب تجدیدنظر می‌کند و ویرایش جدید کتاب با اعمال ویرایش زبانی و صوری جدید چاپ می‌شود.

متن آزمایشگاهی (م) راهنمایی است که دانشجویان با استفاده از آن و کمک استاد، کارهای عملی و آزمایشگاهی را انجام می‌دهند.

کتاب‌های فرادرسی (ف) و **کمک درسی** (ک) به منظور غنی‌تر کردن منابع درسی دانشگاهی تهیه و بر روی لوح فشرده تکثیر می‌شوند و یا در وبگاه دانشگاه قرار می‌گیرند.

مدیریت تولید محتوا و تجهیزات آموزشی

فهرست مطالب

پیشگفتار	یازده
مقدمه	پانزده
فصل اول. بحران‌های طبیعی	۱
اهداف رفتاری فصل	۱
۱-۱ مقدمه	۱
۲-۱ مروری بر تعاریف مختلف بحران	۲
۳-۱ سایر واژه‌هایی که معادل بحران به کار گرفته می‌شوند	۲
۴-۱ خصوصیات بحران‌ها	۵
۵-۱ شاخص‌های شرایط بحرانی	۶
۶-۱ سطوح بحران	۶
۱-۶-۱ سطح صفر	۷
۲-۶-۱ سطح یک	۷
۳-۶-۱ سطح دو	۷
۴-۶-۱ سطح سه	۸
۷-۱ طبقه‌بندی بحران	۸
۱-۷-۱ طبقه‌بندی براساس منشأ	۹
۲-۷-۱ طبقه‌بندی براساس سرعت شروع	۱۰
۸-۱ بحران طبیعی	۱۰
۱-۸-۱ زلزله	۱۰
• مشخصات زلزله	۱۱
• اثرات زلزله	۱۱
۲-۸-۱ سونامی	۱۲
۳-۸-۱ زمین‌لغزه یا رانش زمین	۱۲
۴-۸-۱ بهمن	۱۲
۵-۸-۱ توفان	۱۳
• توفان تندری	۱۳
• توفان زمستانی	۱۳
• توفان شن	۱۴

۱۴	۱-۸-۶ تندباد
۱۴	۱-۸-۷ خشکسالی
۱۵	۱-۸-۸ گرمای شدید
۱۵	۱-۸-۹ بارش برف و یخبندان
۱۵	۱-۸-۱۰ رعد و برق
۱۶	۱-۸-۱۱ سیل
۱۶	• عوامل به وجود آورنده سیل
۱۷	۱-۸-۱۲ آتشفشان
۱۸	۱-۹ همه گیری ها
۱۸	۱-۹-۱ همه گیری های عالم گیر
۱۹	۱-۹-۲ همه گیری های بومی
۱۹	خلاصه فصل

۲۱	فصل دوم. مبانی مدیریت بحران
۲۱	اهداف رفتاری فصل
۲۱	۲-۱ مقدمه
۲۲	۲-۲ تعریف مدیریت
۲۴	۲-۳ سطوح مدیریت
۲۴	۲-۳-۱ مدیران عملیاتی
۲۴	۲-۳-۲ مدیران میانی
۲۴	۲-۳-۳ مدیران ارشد
۲۵	۲-۴ سطوح مدیریت بحران
۲۵	۲-۵ مهارت های مدیریت
۲۶	۲-۶ مهارت های مورد نیاز مدیران بحران
۲۶	۲-۶-۱ مهارت های فنی مدیریت بحران
۲۷	۲-۶-۲ مهارت های انسانی مدیریت بحران
۲۷	۲-۶-۳ مهارت های ادراکی مدیریت بحران
۲۷	۲-۷ مدیریت بحران
۲۸	۲-۷-۱ مدیریت دانش و بحران
۲۸	۲-۷-۲ تعریف مدیریت بحران
۳۰	۲-۷-۳ اهداف مدیریت بحران
۳۰	۲-۷-۴ وظایف مدیریت بحران
۳۰	• برنامه ریزی در مدیریت بحران
۳۳	• تصمیم گیری در مدیریت بحران
۳۵	• هماهنگی در مدیریت بحران
۳۷	• سازمندی در مدیریت بحران
۴۲	• کنترل در مدیریت بحران
۴۵	• بسیج منابع در مدیریت بحران
۴۸	۲-۸ سیاست ها در مدیریت بحران
۴۹	۲-۹ تفاوت مدیریت بحران با مدیریت عمومی

۵۰	۱۰-۲ وظایف خاص مدیران بحران
۵۱	۱۱-۲ خصوصیات مدیر بحران
۵۲	۱۲-۲ فرایند مدیریت بحران
۵۵	۱۳-۲ الگوهای رایج در مدیریت بحران
۵۵	۱-۱۳-۲ مدل سنتی
۵۵	۲-۱۳-۲ مدل انقباضی انبساطی
۵۵	۳-۱۳-۲ مدل کیمبرلی
۵۶	۴-۱۳-۲ مدل گنزالس هررو و پرات
۵۶	۵-۱۳-۲ مدل حلقوی
۵۷	۶-۱۳-۲ مدل مانتیوبا
۵۷	۷-۱۳-۲ مدل فینک
۵۸	۸-۱۳-۲ مدل لچات
۵۸	۹-۱۳-۲ مدل میتراف و پیرسون
۵۸	۱۰-۱۳-۲ مدل مک کانکی
۵۹	۱۱-۱۳-۲ مدل دو بخشی مدیریت بحران
۵۹	۱۲-۱۳-۲ مدل ربیعی و پورحسینی
۶۱	۱۴-۲ دیدگاه‌ها و رویکردهای مدیریت بحران
۶۲	۱۵-۲ سیستم‌های مدیریت بحران
۶۲	۱-۱۵-۲ سیستم فرماندهی سانحه (ICS)
۶۳	• زمان استفاده از ICS
۶۴	• تشکیلات ICS
۶۵	• ویژگی‌های سیستم فرماندهی سوانح
۶۵	• وظایف و مسئولیت‌های اصلی فرمانده سانحه
۶۶	۲-۱۵-۲ سیستم مدیریت سانحه (IMS)
۶۶	۳-۱۵-۲ سیستم ملی مدیریت سوانح (NIMS)
۶۹	۱۶-۲ مشخصاتی که سامانه ملی مدیریت بحران فاقد آنها می‌باشد:
۶۹	خلاصه فصل

۷۱	فصل سوم. مدیریت ارتباطات و اطلاعات
۷۱	اهداف رفتاری فصل
۷۱	۱-۳ مقدمه
۷۲	۲-۳ ارتباطات در بحران
۷۴	۱-۲-۳ نقش ارتباطات و اطلاعات در بحران
۷۷	۲-۲-۳ اطلاعات و پیشگیری از بحران
۷۹	۳-۲-۳ زیرساخت‌های ارتباطی
۷۹	۴-۲-۳ مدیریت ارتباطات
۸۰	۵-۲-۳ آموزش ارتباطات بحران
۸۱	۶-۲-۳ مطالعات زمینه‌ای
۸۲	۷-۲-۳ مدیریت ارتباطات رسانه‌ای
۸۴	۳-۳ مقابله با شایعه
۸۴	۴-۳ سخنگوی ستاد بحران

۸۶	۵-۳ مدیریت پیام
۸۷	۶-۳ رسانه‌های جدید و مدیریت بحران
۸۸	خلاصه فصل

۸۹	فصل چهارم. مشارکت مردمی در مدیریت بحران
۸۹	اهداف رفتاری فصل
۸۹	۴-۱ مقدمه
۹۰	۴-۲ تعریف مشارکت
۹۱	۴-۳ تعریف مشارکت اجتماعی
۹۱	۴-۴ ضرورت مشارکت اجتماعی
۹۲	۴-۵ نقش مردم در مدیریت بحران
۹۶	۴-۶ فرهنگ و مشارکت در بحران
۹۸	۴-۷ عوامل مؤثر بر مشارکت افراد
۹۸	۴-۷-۱ آگاهی
۹۸	۴-۷-۲ دیدگاه، باورها و نگرش‌ها
۹۸	۴-۷-۳ انگیزه
۹۸	۴-۷-۴ اعتماد به دولت
۹۹	۴-۸ همکاری در قالب تشکل‌های مردمی و سازمان‌های مردم نهاد
۹۹	۴-۸-۱ ساختار مشخص
۹۹	۴-۸-۲ عدم وابستگی به دولت
۹۹	۴-۸-۳ غیرانتفاعی بودن
۱۰۰	۴-۸-۴ عدم انجام فعالیت‌های سیاسی
۱۰۰	۴-۹ نقش سازمان‌های مردم نهاد در مدیریت بحران
۱۰۰	۴-۹-۱ فرهنگ‌سازی
۱۰۰	۴-۹-۲ ارزیابی و نظارت
۱۰۰	۴-۹-۳ ایجاد هماهنگی بین دولت و مردم
۱۰۱	۴-۹-۴ حضور در صحنه بحران
۱۰۱	۴-۱۰ اشاره‌ای به ساختار مدیریت بحران چند کشور جهان با تاکید بر نقش سازمان‌های مردم نهاد
۱۰۲	۴-۱۰-۱ افغانستان
۱۰۲	۴-۱۰-۲ ایالات متحده آمریکا
۱۰۳	۴-۱۰-۳ ترکیه
۱۰۳	۴-۱۰-۴ چین
۱۰۴	۴-۱۰-۵ ژاپن
۱۰۵	۴-۱۱ رویکرد جامعه محور در مدیریت بحران
۱۰۶	• اهداف رویکرد مدیریت جامعه محور بحران
۱۰۷	خلاصه فصل

۱۰۹	فصل پنجم. مدیریت شهری
۱۰۹	اهداف رفتاری فصل
۱۰۹	۵-۱ مقدمه

۱۱۰	۲-۵ تعریف شهر
۱۱۱	۳-۵ مدیریت بحران در شهرها
۱۱۲	۴-۵ مدیریت شهری
۱۱۴	۵-۵ تعریف برنامه‌ریزی شهری
۱۱۴	۶-۵ رابطه مدیریت شهری و برنامه‌ریزی شهری
۱۱۵	۷-۵ برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر برنامه‌ریزی پیشگیری از خطر
۱۱۶	۸-۵ برنامه‌ریزی‌های لازم جهت مصون‌سازی شهرها در برابر بلایای طبیعی
۱۱۷	۹-۵ سیری اجمالی بر وضعیت مدیریت شهری ایران
۱۱۸	خلاصه فصل

۱۲۱	فصل ششم. بررسی پیامدهای پس از بحران
۱۲۱	اهداف رفتاری
۱۲۱	۱-۶ مقدمه
۱۲۲	۲-۶ پیامدهای عمومی بحران
۱۲۳	۳-۶ پیامدهای اقتصادی بحران
۱۲۴	۴-۶ پیامدهای سیاسی بحران
۱۲۴	۵-۶ پیامدهای فرهنگی بحران
۱۲۵	۶-۶ پیامدهای اجتماعی بحران
۱۲۵	۷-۶ پیامدهای روانی بحران
۱۲۶	۸-۶ اثرات بحران بر بهداشت و سلامتی
۱۲۷	۹-۶ آثار بحران بر روی گروه‌های ویژه
۱۲۷	۱-۹-۶ کودکان و نوجوانان
۱۲۸	۲-۹-۶ زنان
۱۲۸	۳-۹-۶ سالمندان
۱۲۸	۴-۹-۶ معلولین و بیماران
۱۲۹	۵-۹-۶ معتادین
۱۲۹	۶-۹-۶ امدادگران و سایر کارکنان امداد و نجات
۱۳۰	۱۰-۹-۶ قربانیان ثانویه
۱۳۱	۱۱-۹-۶ بلایای ثانویه
۱۳۱	۱۲-۹-۶ روش‌های کاهش اثرات بحران
۱۳۳	۱۳-۹-۶ بیمه و مدیریت بحران‌های طبیعی
۱۳۳	۱۴-۹-۶ اصول عمومی مداخله در بحران
۱۳۵	خلاصه فصل

۱۳۷	فصل هفتم. تحلیل نقاط ضعف و نقاط قوت مدیریت بحران مطالعه موردی ایران
۱۳۷	اهداف رفتاری فصل
۱۳۷	۱-۷ مقدمه
۱۳۸	۲-۷ تاریخچه مدیریت بحران در ایران
۱۴۰	۳-۷ سازمان مدیریت بحران در ایران

۱۴۱	۴-۷ بحران‌های طبیعی در ایران
۱۴۲	۵-۷ سابقه بحران در ایران
۱۴۴	۶-۷ مشکلات مربوط به اصول مدیریت (برنامه‌ریزی، سازماندهی، تصمیم‌گیری، هدایت و رهبری، نظارت و کنترل) و ارائه راهکار
۱۴۸	۷-۷ مشکلات مربوط به قوانین و دستورالعمل‌ها در حوزه مدیریت بحران
۱۴۹	۸-۷ مشکلات مدیریت اطلاعات و ارتباطات
۱۵۰	۹-۷ مشکلات مربوط به بودجه مدیریت بحران
۱۵۰	۹-۷-۱ این مشکل، بیشتر مربوط به عدم مدیریت بودجه
۱۵۱	۹-۷-۲ عملیات بحران همواره پرهزینه و کیفی است.
۱۵۲	۱۰-۷ مشکلات مربوط به حمایت روانی در بحران
۱۵۴	۱۱-۷ مشکلات مشارکت مردمی در بحران
۱۵۵	۱۲-۷ مشکلات فرهنگی در مدیریت بحران
۱۵۶	۱۳-۷ مشکلات بهداشتی و درمانی در مدیریت بحران
۱۵۸	۱۴-۷ نقاط قوت مدیریت بحران
۱۵۹	۱۵-۷ ساختار سازمانی مناسب برای مدیریت بحران در ایران
۱۶۰	۱۶-۷ تصمیم‌گیری و تمرکز
۱۶۰	۱۷-۷ مدیریت بحران، تمرکز یا عدم تمرکز
۱۶۱	۱۸-۷ مدیریت بحران، رسمیت یا عدم‌رسمیت
۱۶۱	۱۹-۷ فرهنگ سازمانی در مدیریت بحران
۱۶۲	۲۰-۷ سبک‌های رهبری
۱۶۳	• سبک رهبری مناسب در مدیریت بحران
۱۶۵	خلاصه فصل

واژه‌نامه

۱۶۵	فارسی - انگلیسی
۱۶۷	انگلیسی - فارسی

منابع

۱۶۹	فارسی
۱۷۵	لاتین

پیشگفتار

گسترده شدن شهرها در سده اخیر، پیداشدن کلان شهرها و تجمع جمعیت انسانی زیاد در شهرها، مدیریت بحران ناشی از بلایای طبیعی را به یک ضرورت در مدیریت شهری نوین تبدیل ساخته است. یکی از آسیب های شهرنشینی نوین مواجه شدن انبوه انسان ها با بلایای طبیعی است. این شرایط، زمینه متاثر شدن جمعیت انسانی به طور انبوه را از پدیده های مختلف فراهم ساخته است. پیامدهای بحران ناشی از بلایای طبیعی محدود به حوزه خاص خود نشده و حوزه های دیگر در حیات اجتماعی را متاثر می سازد. شواهد نشان می دهد بحران های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در نتیجه بحران ناشی از بلایای طبیعی به سرعت شکل گرفته و بروز می نماید. حتی ناکارآمدی دولت ها بعد از وقوع بحران ها، منجر به بی ثباتی دولت ها خواهد شد. ازسویی دیگر به هم ریختن شرایط تعادل اجتماعی و ضعیف شدن کارکردهای نهادهای اجتماعی نیز از پیامدهای شناخته شده محسوب می شوند. به وجود آمدن شرایط خاص در جامعه، بروز رفتارها و کنش های اجتماعی مختلف بعد از بحران ها قابل مشاهده است. به نظر می رسد ضرورت برنامه ریزی جامع اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی و به خصوص برنامه ریزی های شهری نیازمند توجه توسط مدیران بحران می باشند. به طور کلی مدیریت بحران یک بحث میان رشته ای است و الزاماً نیازمند ادراک مباحث جامعه شناسی، روان شناسی اجتماعی و فردی، مدیریت، و نیز در مواردی با رشته های علوم سیاسی، حقوق، علوم اقتصادی و محیط زیست، سروکار دارد. موضوع این کتاب ضمن گونه شناسی بحران، آشنایی با مفاهیم، الگوها و اصول مدیریت بحران، بررسی نقاط ضعف و نقاط قوت آن و عوامل مؤثر بر موفقیت آن می باشد. کانون و توجه اصلی این کتاب بر مدیریت بحران های طبیعی استوار شده است و پیرامون آن با گرایش بحران های شهری سامان یافته است. در سال های اخیر ریسک شهرهای بزرگ ایران در برابر حوادث و سوانح غیرمترقبه افزایش داشته است. بحران های شهری ناشی از بلایای

طبیعی جزء لاینفک بحث مدیریت شهری است و این موضوع در کلان شهرها شکل بسیار پیچیده‌تری به خود می‌گیرد. امروزه در شرایطی که بیشترین جمعیت جهان در مناطق شهری زندگی می‌کنند، وقوع حوادث طبیعی به‌ویژه زلزله در شهرها به چالشی عمده در روند توسعه پایدار تبدیل شده‌است. ایران از جمله کشورهایی است که به‌لحاظ شرایط جغرافیایی و طبیعی دارای انواع بحران‌های طبیعی و ناخواسته می‌باشد. نگاهی به تاریخ بحران‌های طبیعی در ایران و مطالعات در حوزه‌های علمی مرتبط نشان می‌دهد که ایران از جمله ده کشور بلاخیز در جهان بوده و سالانه خسارات سنگینی در اثر انواع بلایا متحمل می‌شود.

کشورهای درگیر بحران‌های طبیعی مراکز مطالعاتی متعددی را جهت مطالعه پیرامون مدیریت بحران، از پیش‌بینی و احتمال وقوع بحران تا شیوه‌های مدیریت بحران تشکیل داده و ساختارهای مناسب تعبیه می‌کنند. مطالعه پیرامون مدیریت بحران یکی از مطالعات مهم در کشورهایی است که به نوعی با بحران‌های طبیعی روبه‌رو هستند. حتی برخی از دانشگاه‌های معتبر رشته‌هایی با عناوین مدیریت بحران و با گرایش به بحران‌های طبیعی ایجاد نموده‌اند. این کتاب سعی نموده علاوه بر مطالعات کتابخانه‌ای، مطالعه اسناد موجود در حوزه مدیریت بحران و جمع‌آوری مطالعات صورت گرفته پیشین، با انجام مصاحبه عمیق و تحقیق میدانی از متخصصانی که در بحران‌های گذشته به نحوی بخشی از مدیریت را بر عهده داشته‌اند، به آسیب‌شناسی مدیریت بحران پردازد. مطالعه‌کنندگان این کتاب ابتدا با مباحث نظری پیرامون مدیریت بحران و ابعاد آن آشنا شده و سپس با نتایج مطالعات پیمایشی و پژوهشی که در رابطه با آسیب‌شناسی مدیریت بحران توسط مؤلفین کتاب حاضر صورت گرفته است و راهکارهای پیشنهادی آن آشنا خواهند شد. برای نیل به اهداف کتاب در فصل اول، به بررسی تعاریف مختلف بحران و انواع بحران‌های طبیعی پرداخته شده است. در فصل دوم، مبانی مدیریت بحران، اهداف، مراحل، دیدگاه‌ها و رویکردها مورد اشاره قرار می‌گیرند. فصل سوم، بر مدیریت اطلاعات و ارتباطات در مدیریت بحران متمرکز است. فصل چهارم، به نقش مردم و مشارکت مردمی در مدیریت بحران اشاره دارد. فصل پنجم، بر مدیریت شهری، اهمیت و ضرورت آن متمرکز است. فصل ششم، به بررسی پیامدهای پس از بحران می‌پردازد و در نهایت فصل هفتم، به نتایج مطالعات

نویسندگان این کتاب در زمینه آسیب‌شناسی مدیریت بحران و تحلیل نقاط ضعف و قوت آن در ایران پرداخته است.

این کتاب برای دانشجویان رشته مدیریت با گرایش‌های مختلف به‌خصوص مدیریت بحران، مدیریت دولتی و مدیریت اجرایی، رشته‌های جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و نیز محیط زیست مفید خواهد بود. بدیهی است یافته‌های این کتاب برای مسئولین ذیربط ستادهای مدیریت بحران دارای کاربردهای عملی جهت برنامه‌ریزی و اصلاح ساختارهای موجود می‌باشد. خوانندگان پس از مطالعه این کتاب با مفاهیم، تعاریف و دیدگاه‌ها درخصوص بحران آشنا خواهند شد. همچنین با اصول و چارچوب‌های مدیریت بحران‌های طبیعی آشنا شده و در نهایت به نقاط ضعف و قوت مدیریت بحران واقف خواهند شد.

در پایان از تمامی مدیران و کارشناسان سازمان‌هایی که در انجام تحقیقات ما را صمیمانه یاری کردند و در واقع نتایج به دست آمده حاصل استفاده از نظرات و تجارب ایشان می‌باشد تشکر می‌نمایم. همچنین از حمایت‌های بی‌دریغ مدیریت تدوین دانشگاه پیام نور به‌خصوص آقای ثمری و کارشناس ذیربط، سرکار خانم مینا حاجی انزهایی کمال سپاسگزاری را داریم.

از تمامی اساتید، دانشجویان و صاحب‌نظران سپاسگزار خواهیم بود اگر با نظرات و راهنمایی‌های اصلاحی خویش زمینه تکامل این کتاب را برای چاپ‌های آتی فراهم نمایند.

دکتر علی ربیعی

دانشیار گروه مدیریت رسانه و ارتباطات دانشگاه پیام نور

سمیرا سادات پورحسینی

پژوهشگر مرکز تحقیقات مدیریت ارائه خدمات سلامت، دانشگاه علوم پزشکی کرمان

و قطعاً شما را به سختی‌هایی از قبیل ترس و گرسنگی، و کاهش در اموال و جان‌ها و محصولات می‌آزماییم و مزده باد بر آنان که صبر پیشه می‌کنند (بقره ۱۵۵)

مقدمه

بحران‌های طبیعی بخش جدایی‌ناپذیر زندگی بشری هستند. بحران‌های طبیعی ناخواسته به‌وقوع می‌پیوندند. شاید نتوان از وقوع آنها جلوگیری کرد اما می‌توان آنها را مدیریت نمود تا زیان کمتری را بر جوامع تحمیل کنند. از سویی حیات بشر همراه با مواجهه بحران‌های متعدد بوده‌است. به‌طور طبیعی انسان‌ها برای روبه‌رو شدن با حوادث طبیعی، اقدام به واکنش و تجربه‌اندوزی می‌نموده‌اند. شکل‌گیری اجتماعات و جوامع، زندگی‌های جمعی و پیدایش شهرها، اقدامات مقابله با بحران را از حالت فردی و خانوادگی جدا ساخته و در قالب سازمان‌های اولیه شکل داده است. پس از انقلاب صنعتی و شکل‌گیری ملت - دولت‌های نوین، دولت‌ها متکفل برنامه‌ریزی و سازماندهی و ایجاد نهادهای مناسب برای مدیریت بحران گردیدند. به‌رغم پیشرفت‌های شگفت‌انگیز علمی هنوز مقابله با بحران‌های طبیعی، یک مشکل اساسی برای دولت‌ها به حساب می‌آید. همچنین در مقابله با بحران‌های نوین جهانی مثل گرم‌شدن کره زمین و گسترش بیماری‌های فرامنطقه‌ای، هنوز بشر به سازوکارهای مؤثری برای مدیریت آنها دست نیافته است. تلاش برای افزایش دانش مقابله با بحران و کارآمد کردن نهادها و سازمان‌های مرتبط یک ضرورت جدی برای همه دولت‌ها به حساب می‌آید. با توجه به اینکه بحران، قابل مطالعه است، و این مطالعات به خوبی آموزنده هستند. سطح آگاهی و آمادگی عمومی به میزان قابل توجهی در سرتاسر جهان در حال افزایش است، و استراتژی‌های جدید برای پیشگیری، پاسخ و بازسازی در راستای طیف وسیعی از فعالیت‌های انسانی گسترش یافته‌است (آمدال، ۲۰۰۱: ۲). مدیریت بحران یکی از نیازهای مهم جوامع امروز به شمار می‌آید. این موضوع در کشورهای در حال توسعه از اهمیت بیشتری برخوردار است چون به دلایل گوناگونی کشورهای در حال توسعه در مقایسه با کشورهای پیشرفته در مواجهه با بلایا دچار صدمات و خسارات بیشتری می‌شوند. از جمله این علل می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- بیشتر کشورهای در حال توسعه در نواحی استوایی و نیمه‌استوایی واقع‌اند و به همین دلیل در برابر حوادث ناشی از تغییرات آب و هوایی مثل باران‌های سیل‌آسا، سیل، رانش زمین، خشکسالی و آتش‌سوزی جنگل‌ها از آسیب‌پذیری بیشتری برخوردارند.

- در کشورهای در حال توسعه در نتیجه رشد جمعیت، توسعه شهرنشینی و تراکم جمعیت، مخاطرات انسان ساخت نیز به مخاطرات طبیعی مثل واقع‌شدن شهرها و روستاها در دره‌ها و شیب‌های در معرض سیل و رانش زمین افزوده شده است.

- دولت‌ها و مقامات در کشورهای در حال توسعه فاقد منابع و ظرفیت‌های مالی، انسانی، سازمانی و قانونی برای کاهش خطرات ناشی از بلایا از طریق پیشگیری و آمادگی مؤثر در برابر بلایا هستند.

- فقر سبب آسیب‌پذیری بیشتر مردم در برابر بلایا شده و درعین‌حال بر روی ظرفیت‌ها و توانمندی‌های آنها اثر محدودکننده دارد. از سوی دیگر رخداد بلایا خود منجر به اختلال در امنیت اجتماعی و مالی می‌گردد و این امر در جوامع فقیر نمود بیشتری می‌یابد.

مجموعه این عوامل باعث می‌شود تا کشورهای در حال توسعه در معرض خطر بیشتری قرار گیرند. به این ترتیب زنجیره‌ای از علل مرتبط با هم سبب آسیب‌پذیری بیشتر و بیشتر جوامع مذکور می‌گردد. بنابراین بین سطح توسعه یک کشور و خطرپذیری در برابر بلایا ارتباطی تنگاتنگ وجود دارد. بنابراین لازم است که به مدیریت بلایا به‌عنوان یکی از اجزا و ابعاد مهم فعالیت‌های در راستای توسعه پایدار نیز نگریسته شود (جهانگیری، ۱۳۸۷: ۳۱-۳۰). بحران‌ها حالت انتشاری داشته و می‌توانند سایر عرصه‌های اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی را نیز متأثر سازند. کشورهایی چون ژاپن، از جمله کشورهای بحران‌خیز هستند که برنامه‌های مؤثری برای مدیریت بحران داشته‌اند که باعث مطرح‌شدن این کشور به‌عنوان یکی از مدیریت‌کنندگان موفق بحران شده‌است. از آنجایی که کشور ایران نیز بستر بلایای طبیعی فراوانی می‌باشد، ضرورت اصلاح، به‌روزرسانی و ارتقاء برنامه‌های مدیریت بحران در کشور کاملاً احساس می‌شود. با توجه به قابلیت‌هایی که در کشور ما وجود دارد طرح‌ریزی و به‌کارگیری چنین برنامه‌هایی دشوار به نظر نمی‌آید. اما چرا تاکنون نتوانسته‌ایم به‌عنوان

کشوری موفق و شناخته شده در مدیریت بحران مطرح باشیم؟ چه مشکلاتی بر سر راه مدیریت اثربخش بحران‌ها در کشور ما وجود دارد؟ ما در بخشی از این کتاب به این سؤالات پاسخ خواهیم داد. شایان ذکر است با توجه به اینکه برای بحران واژه‌های مشابه زیادی از جمله بلا، حادثه، فاجعه، فوریت، ریسک و ... در کتاب‌های مختلف به کار رفته است در این کتاب برای یکسان‌سازی واژه‌ها، به جای تمامی این کلمات از کلمه بحران استفاده شده است.

فصل اول

بحران‌های طبیعی

اهداف رفتاری فصل

- از دانش‌پژوهان انتظار می‌رود پس از مطالعه این فصل بتوانند:
- بحران را تعریف نموده و تفاوت آن با سایر شرایط مشابه را بیان کنند.
- خصوصیات بحران و شرایط بحرانی را بیان کنند.
- با سطوح بحران آشنا شوند.
- انواع طبقه‌بندی بحران‌ها را بیان کنند.
- بحران طبیعی را تعریف کرده و رایج‌ترین بحران‌های طبیعی را بشناسند.

۱-۱ مقدمه

در این فصل با مفاهیم کلی بحران‌های طبیعی و انواع آن آشنا خواهیم شد. این امر قبل از پرداختن به سایر مباحث مدیریت بحران ضروری می‌نماید. همه جوامع و کشورها با انواع بحران‌های طبیعی روبه‌رو هستند. وقوع بحران‌ها اجتناب‌ناپذیر است فقط تفاوت‌هایی در نوع بحران و کمیت و کیفیت آنها وجود دارد. بنابراین ضروری است که برای اندیشیدن تمهیداتی جهت پیشگیری و مقابله با بحران‌ها ابتدا درک کاملی از مفاهیم کلی و انواع بحران‌ها وجود داشته باشد. منطق ایجاب می‌کند که حوادث، بحران‌ها و موقعیت‌های اضطراری در جوامع و گروه‌ها از قبل شناسایی و پیش‌بینی گردد.

۲-۱ مروری بر تعاریف مختلف بحران^۱

از دیدگاه‌های مختلف واژه‌های معادل متفاوتی برای تعریف مسائل ناشی از ناملایمات طبیعی به کار برده شده و با واژه‌های مختلفی در ادبیات نظری مورد بحث قرار گرفته‌اند. بلایا، فجایع، سوانح و حوادث، بخشی از این موارد را تشکیل می‌دهند. در این کتاب - به‌رغم وجود برخی تفاوت‌های مفهومی - از واژه بحران برای مسائل ناشی از این پدیده استفاده شده است و نیز و منظور از "بحران" در این کتاب "بحران‌های طبیعی" می‌باشد. در ذیل به تعدادی از تعاریف و تفاوت اصطلاحات مختلف برای تعریف پدیده ناملایمات ناشی از فعل و انفعالات ناگهانی و مخرب طبیعی اشاره خواهیم کرد. سپس به تعریف بحران‌های طبیعی پرداخته می‌شود.

۳-۱ سایر واژه‌هایی که معادل بحران به کار گرفته می‌شوند

در بسیاری از متون و کتاب‌ها واژه‌های مختلفی به‌صورت مترادف با بحران به کار گرفته شده‌اند. در صورتی که با توجه به شدت آسیب و اندازه آسیب‌دیدگان، گستردگی بحران و امکانات مورد نیاز برای پاسخ به بحران، این واژه معنای متفاوتی خواهد داشت. برای برنامه‌ریزان بحران درک این موضوع که هر یک از واژه‌های مترادف در چه شرایطی کاربرد دارند ضروری است. واژه‌های ریسک^۲، حادثه، سانحه، بلا، فوریت، موقعیت اضطراری، واقعه، فاجعه، رایج‌ترین کاربرد مترادف با بحران را داشته و غالباً در کنار این واژه و یا به جای آن به کار برده می‌شوند. در ذیل به تعریف برخی از این واژه‌ها پرداخته می‌شود:

ریسک بنا به تعریف فرهنگ وبستر (۱۹۸۸) عبارت است از انتظار انسان از مرگ، آسیب جانی، خسارت مالی و توقف فعالیت‌های اقتصادی ناشی از یک حادثه ویژه. سازمان یو. ان. دی. پی^۳ (۲۰۰۲) در درس‌نامه‌های ویژه نمایندگان خود در کشورها واژه ریسک را این‌طور تعریف نموده است: "ریسک عبارت است از احتمال وقوع یک بحران و در نتیجه از دست رفتن جان، سلامتی و مال در یک حادثه در ناحیه ویژه و در زمان معین" (یوان دی پی، ۲۰۰۲: ۳۴).

1. Crisis

2. Risk

3. United National Development Programme

حادثه^۱ عبارت است از یک مورد کمیاب یا استثنایی در طبیعت یا محیط‌های دست‌ساز بشر که ممکن است اثرات منفی در زندگی انسان، اموال و فعالیت‌های او گذاشته و نیز ممکن است که در زندگی عادی انسان هیچ اثر نامطلوبی نداشته باشد. معمولاً اثرات یک حادثه توسط خود جامعه یا گروه قابل ترمیم است و پس از گذشت زمان، پرداخت هزینه و فعالیت‌ها به حالت اول برمی‌گردد، درحالی‌که در شرایط یک بحران جامعه - به‌طور عادی - خود قادر به ترمیم ضایعات نیست (بیرودیان، ۱۳۸۵: ۱۷).

بلا^۲ که واژه انگلیسی معادل آن Disaster به معنای یک اتفاق نامطلوب یا یک پدیده پیچیده و چند وجهی بوده و ممکن است از ابعاد مختلف زیست محیطی، اقتصادی، مادی، روانی و اجتماعی آسیب وارد نماید و گاهی شامل کلیه ابعاد فوق نمی‌شود. غالباً، تعداد تلفات و ضایعات انسانی مهم‌ترین معیار برای تعریف بلا است. بلایا در صورت گسترش باعث به‌وجود آمدن بحران می‌شوند.

فوریت^۳، یک موقعیت برنامه‌ریزی‌نشده یا غیرمنتظره موجود است که این شرایط باعث وارد آمدن صدمه به جان‌ها و دارایی‌ها شود و کنترل و هماهنگی بر اثر آن از بین برود. فوریت به پاسخ‌آنی از سوی دست‌اندرکاران برای حل مشکلات ناشی از آن نیاز دارد.

بحران یک رویداد پرخطر است که انسان‌ها و دارایی‌ها را تحت تأثیر قرار می‌دهد. یک حادثه طبیعی بزرگ - یک زلزله، فوران آتشفشان، لغزش زمین، سیل، توفان دریایی یا گردباد - در یک منطقه دورافتاده فقط قسمتی از جریان دائمی طبیعت است (هیندمن و هیندمن، ۲۰۰۶: ۴۴۴). توافق عمومی روی تعریف علمی این واژه وجود ندارد. نویسندگان این کتاب تعاریف بسیاری از این واژه مشاهده نموده‌اند. به‌نظر می‌رسد تعریف بحران بستگی به یک سلسله مسائل جانبی مربوط به آن دارد که به جنبه‌های نظری مسائل ویژه‌ای که دربرمی‌گیرد، مربوط می‌شود، بنابراین امکان تعریف موجز و شسته‌رفته‌ای برای بحران وجود ندارد.

بحران عمری به درازای تاریخ بشری دارد و یکی از واقعیت‌های اجتناب‌ناپذیر زندگی بشر بوده و بشریت همیشه با انواع مختلفی از بحران‌ها مواجه بوده است. از

1. Event/Accident

2. disaster

3. Emergency

بحران‌هایی چون قحطی، خشکسالی، سیل، زلزله، شیوع بیماری‌های واگیردار گرفته تا بحران‌هایی چون جنگ‌ها و آلودگی‌های زیست محیطی و ... تمامی این بحران‌ها به میزان حجم‌شان آسیب‌ها و لطامات متفاوتی به محیطی که در آن رخ می‌دهند، وارد می‌کنند (روشندل اربطانی و صلواتیان، ۱۳۸۹: ۹۰).

بحران اصطلاحی عامیانه است که در پی یافتن معنایی علمی می‌باشد (جیمز، ۱۳۸۷: ۱۱۵). برخی دانش‌پژوهان این اصطلاح را به همان معانی فشار، اضطراب، فاجعه، بلا، خشونت یا خشونت احتمالی به کار می‌برند. برخی دیگر با عنایت به حوزه پزشکی، این عبارت را به عنوان یک نقطه عطف میان یک تحول مساعد و نامساعد در حالت ارگانیزم می‌دانند. در تجزیه و تحلیل تصمیم‌گیری، بحران نوعی وضعیت یا گونه‌ای رخداد است. اصطلاح مزبور از سوی تاریخ‌نگاران، جامعه‌شناسان، اندیشه‌وران علوم سیاسی و همچنین روان‌شناسان مورد استفاده واقع شده است.

با نگاهی به تعاریف مطرح شده می‌توان چنین استنتاج نمود که بروز بحران همراه با یا به تعبیری تغییر شرایط عادی است. بحران‌ها حوادث غیرعادی هستند که خسارات بالقوه بزرگی به وجود می‌آورند (پیرسون و سامر، ۲۰۱۱: ۲۷). بحران از نظر آسیب‌شناسی، عبارت است از وقفه کامل و یا بخشی از فعالیت گروه یا جامعه که همراه با ضایعات جانی، خسارات مادی و آسیب‌های محیطی گسترش یافته و جامعه مربوطه با منابعی که در اختیار دارد قادر به جبران آن نمی‌باشد (یوان دی پی، ۲۰۰۲: ۳۴).

براساس تعریف سازمان بهداشت جهانی^۱ بحران‌ها پدیده‌های زیست محیطی ناگهانی هستند که از چنان شدتی برخوردارند که کمک‌رسانی خارجی را طلب می‌کنند. براساس تعریفی دیگر از همان منبع هر حادثه‌ای که با آسیب و تخریب وارده باعث ایجاد نیاز مازاد بر ظرفیت پاسخگویی یک جامعه گردد بحران خوانده می‌شود.

رویکردهای جدید نسبت به بحران آن را پارادکسی از تهدید و فرصت می‌دانند (ناتان، ۲۰۰۰: ۱۲). سیگر و همکاران (۲۰۰۳) معتقدند اصطلاح بحران نوعی حس تهدید، فوریت و ویرانی، آن هم در مقیاس بزرگ (شهری) را به ذهن متبادر می‌کند و برای یک حادثه غیرمعمول به کار می‌رود که در آن سطح خطر، آسیب و فرصت بسیار بالاست.

ربیعی (۱۳۹۱)، می‌گوید هنگامی که نسبت بین ظرفیت‌های عمومی یک نظام مثل تکنولوژی، ظرفیت فرهنگی، منابع انسانی، ساختارهای مسئول، ایدئولوژی مؤثر، میزان انعطاف و پاسخگویی، از ظرفیت تخریب، آسیب‌پذیری، نقطه ضعف، میزان دخالت متغیرهای بیرونی و حجم بلایا کمتر باشد، با یک بحران بالفعل سروکار داریم. ناکافی بودن سازوکارهای موجود، خروج از تعادل، تهدید اهداف، میزان غافل‌گیری زیاد و به هم خوردن کارکرد سیستم‌ها، شرایطی هستند که همراه با بحران‌ها در یک جامعه به وجود می‌آیند.

این کتاب براساس طرح نظریات، روش‌ها و شیوه‌های مدیریت بحران از نوع بحران‌های طبیعی سامان یافته است. از نظر نویسندگان بحران زمانی رخ می‌دهد که حجم و شدت هر یک از رخدادهای بلایا و حوادث همچون زلزله، سیل و... بر آمادگی و ظرفیت‌های موجود در جامعه غلبه نماید. از این رو بلا و موارد مشابه (حادثه و فوریت و ...) همیشه تبدیل به بحران نخواهند شد. هر چند در برخی از نوشته‌ها "مدیریت بحران" با "مدیریت بلا" معادل گرفته شده است.

۴-۱-۴ خصوصیات بحران‌ها

با توجه به دشواری مفهومی بحران، برخی از نویسندگان اقدام به مشخص نمودن خصوصیات یک بحران کرده‌اند. وینر و کان^۱ (۱۹۶۲)، ۱۲ بعد عام که در هر بحرانی یافت می‌شود را بررسی نموده‌اند، که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

۴-۱-۱ بحران، غالباً نقطه عطف در توالی آشکار رخدادهای و اعمال است.

۴-۱-۲ بحران وضعیتی است که لزوم عمل در میان شرکت‌کنندگان به حد اعلا می‌رسد.

۴-۱-۳ بحران از هم‌گرایی رویدادهایی شکل می‌یابد که به مجموعه جدیدی از رخدادهای ختم می‌شود.

۴-۱-۴ بحران، کنترل بر روند رویدادهای و پیامدهای آنها را محدود می‌سازد.

۴-۱-۵ بحران، فوریت را افزایش می‌دهد، که این به نوبه خود باعث فشار و اضطراب در میان شرکت‌کنندگان می‌گردد.

۶-۴-۱ بحران شرایطی است که در آن اطلاعات در دسترس مشارکت‌کنندگان همواره ناکافی است.

۷-۴-۱ مشارکت‌کنندگان در بحران با محدودیت زمانی مواجه می‌شوند.

۸-۴-۱ بحران با تحولات در روابط میان مشارکت‌کنندگان همراه است (جیمز، ۱۳۸۷: ۱۱۷).

۵-۱ شاخص‌های شرایط بحرانی

در یک حالت شاخص‌ها براساس آثار بحران‌ها مشخص می‌شوند. اثرات عمومی بحران عبارتند از: مرگ و میر، مصدومیت، خسارت و نابودی اموال، لطمه به تولید، لطمه به شیوه زندگی.

بهزادی (۱۳۸۷)، شاخص‌های شرایط بحرانی را این‌گونه برشمرده است: وقفه در جریان عادی زندگی، وقفه در تولید، خدمات و ارتباطات، خسارات مالی، تلفات و ضایعات جانی، تخریب محیط زیست، مشکلات عاطفی و روانی و اجتماعی. به‌طور کلی می‌توان با شاخص‌های شدت، فوریت و میزان غافل‌گیری نیز به سطح‌بندی بحران‌ها اقدام نمود. افزون بر این، میزان گستردگی جغرافیایی، میزان درگیری جمعیت انسانی و عمق فاجعه، می‌توانند به‌عنوان شاخص‌های تعیین سطح بحران، مد نظر قرار گیرند.

۶-۱ سطوح بحران

تأثیرات حوادث و سوانح، فعال‌سازی بخش‌های مؤثر و مرتبط را در سطوح مختلف مدیریتی، ضروری می‌نماید. مطالعات نشان می‌دهند که فعال‌نمودن تمام توان و ظرفیت درون‌سازمانی و برون‌سازمانی در سطح ملی، در حوادث و سوانح کوچک نه تنها منجر به تحمیل هزینه‌های سربار و بی‌مورد شده، بلکه سردرگمی و تداخلات کاری را در سلسله مراتب کشوری، استانی و شهرستانی به بار می‌آورد. لذا ضرورت دارد که پیش از برنامه‌ریزی و سازماندهی، براساس شاخص‌های فوق‌الذکر، بحران‌ها مورد سطح‌بندی قرار گیرند. سطوح پاسخ به بحران، در طرح آمادگی کارگروه امداد و نجات جمعیت هلال احمر استان کرمان به شرح ذیل طبقه‌بندی شده‌اند:

۱-۶-۱ **سطح صفر:** در این سطح مجموعه اثرات سانحه و شرایط محیطی منطقه متاثر از حوادث به‌گونه‌ای است که با فعالیت روزمره هر سازمان مسئول یا مجموعه دستگاه‌های اجرایی محلی و با امکانات و ظرفیت‌های موجود محل قابل کنترل و هدایت است و نیازی به فعال‌سازی سیستم مدیریت سوانح و هماهنگی‌های تکمیلی بین دستگاهی نبوده و روش‌های هماهنگی روزمره بین ادارات محلی تکافوی پاسخ به سانحه را می‌نماید، هر چند در این سطح گزارش‌دهی به سطوح بالاتر وجود داشته و پیگیری نیاز آسیب‌دیدگان به دقت انجام می‌شود.

۱-۶-۲ **سطح یک:** در این سطح، مجموعه اثرات سانحه و شرایط محیطی منطقه متاثر از حادثه به‌گونه‌ای است که باید ستاد حوادث و سوانح شهرستان فعال شده و با بسیج کلیه امکانات شهرستان حادثه دیده، به یاری آسیب‌دیدگان حادثه پرداخت. در این سطح هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی مشارکت‌کننده در عملیات امداد و نجات آغاز شده، اما به علت اثرات محدود و محلی سانحه، امکانات و ظرفیت‌های محلی عملیات امداد و نجات تکافوی نیاز منطقه آسیب‌دیده را می‌نماید و ضرورتی به فعال‌سازی سطوح بالاتر (استانی و کشوری) وجود ندارد. در این سطح نیز گزارش‌دهی به سطوح بالاتر وجود داشته و پیگیری نیاز آسیب‌دیدگان مانند سایر سطوح به دقت به انجام می‌رسد.

۱-۶-۳ **سطح دو:** در این سطح، مجموعه اثرات سانحه و شرایط محیطی ناشی از آن به‌گونه‌ای است که باید ستاد حوادث و سوانح استان فعال شده و با بسیج کلیه امکانات استان و شهرستان‌های آن به یاری شهرستان‌های آسیب‌دیده پرداخت. در این سطح هماهنگی بین دستگاه‌های اجرایی استان با اعزام منابع و ظرفیت‌های شهرستان‌های معین^۱ به منطقه حادثه دیده پیگیری شده و مسئول کارگروه عملیاتی امداد و نجات استان هدایت و فرماندهی عملیات امداد و نجات را زیر نظر ستاد حوادث و سوانح استان انجام می‌دهد، شایان ذکر است که علی‌رغم تأثیرات حادثه بر یک یا چند شهرستان استان، امکانات و ظرفیت‌های موجود در استان حادثه دیده، عموماً تکافوی نیازهای آسیب‌دیدگان را نموده و مدیریت‌های استانی واجد توانایی کاری در فائق‌شدن بر

۱. منظور از شهرستان‌های معین، شهرستان‌های اطراف منطقه آسیب‌دیده است که از لحاظ مسافت به مناطق نزدیک بوده و جهت امدادسانی به آن منطقه در مناسب‌ترین موقعیت قرار داشته باشند. برای تمامی شهرها و استان‌ها، شهرستان‌ها و استان‌های معین مشخص و شناخته شده می‌باشند.

اثرات سانحه هستند. نکته قابل توجه در این سطح آن است که مدیریت عملیات امداد و نجات علی‌رغم اثرات سانحه همچنان پا بر جا بوده ولی ممکن است دریافت کمک‌ها یا تجهیزات یا برخی عوامل انسانی امداد و نجات از سایر استان‌های کشور صورت پذیرد.

۱-۶-۴ سطح سه : در این سطح ابعاد و نوع تأثیرات سانحه به گونه‌ای است که امکانات و ظرفیت‌های موجود استانی تکافوی نیاز آسیب‌دیدگان را نمی‌نماید. در این سطح ضرورت دارد که با عزم ملی و بسیج کلیه امکانات و توانمندی‌های عملیاتی کشور به ارائه خدمات امداد و نجات آسیب‌دیدگان شتافت و استان‌های معین برای کمک‌رسانی فراخوانده شوند. بدیهی است در این سطح کمک‌های بین‌المللی مختلفی اعم از عوامل انسانی و امکانات و تجهیز نیز ممکن است دریافت گردد و برنامه‌ریزی و هدایت کشوری آن ضروری می‌نماید. مسئولیت و فرماندهی عملیات امداد و نجات در این سطح با مسئول کارگروه کشوری عملیات امداد و نجات است که زیر نظر ستاد حوادث و سوانح کشور انجام وظیفه می‌نماید. ضمناً مسئولیت یافتن سطح کشوری در این سطح عملیات امداد و نجات به منزله رفع کلیه مسئولیت‌ها و عدم پاسخگویی امور اجرایی مسئولیت استان‌ها نخواهد بود و امورات اجرایی آسیب‌دیدگان به وسیله مسئولین استان می‌بایست پیگیری و به انجام رسد (طرح امداد و نجات جمعیت هلال احمر، ۱۳۸۷: ۵-۳).

۱-۷ طبقه‌بندی بحران

از دیدگاه‌های مختلف دسته‌بندی‌هایی برای انواع بحران ارائه شده است. رایج‌ترین طبقه‌بندی بحران‌ها از حیث منشأ می‌باشد.

۱-۷-۱ طبقه‌بندی براساس منشأ

- بحران ناشی از بلایای طبیعی؛
- بحران‌های انسان‌ساز.

بحران‌های انسان‌ساز به دو دسته تقسیم می‌شوند: در بخش اول بحران‌هایی که ناشی از تعاملات انسانی در جامعه، رابطه بین دولت‌ها و افراد و گروه‌های اجتماعی به وجود می‌آیند. در یک تقسیم‌بندی این نوع بحران‌ها را به بحران‌های سیاسی از قبیل:

نزاع‌های قومی، چالش‌های احزاب و دولت‌ها و بحران‌های مشارکتی، بحران‌های فرهنگی از قبیل: بحران هویت، تغییرات ارزشی و مواردی از این دست، بحران‌های اقتصادی مانند: تورم، بیکاری، اشتغال و ...، بحران‌های اجتماعی مانند: بحران‌های خانواده، طلاق، مواد مخدر، شکاف‌های اجتماعی و موارد بسیار زیاد دیگر طبقه‌بندی می‌کند (سادات محسنیان، ۱۳۸۱: ۵) که پرداختن به آنها در مجال این کتاب نیست.

بخش دیگر از بحران‌های انسان‌ساز ناشی از ترکیبی از فعالیت‌های غیراصولی انسان‌ها و رخداد‌های طبیعی می‌باشد. شواهدی در این زمینه می‌توان مصرف بی‌رویه انواع انرژی‌های آلوده‌کننده، نازک‌شده لایه اوزن و گرم‌شدن کره زمین و یا در اشکال معمول‌تر، راه افتادن سیلاب‌های مخرب ناشی از بارندگی و تخریب جنگل‌ها را، نام برد. بحران‌های انسان‌ساز نوع دوم در عمل همانند بحران‌های طبیعی نتایج مشابه را به‌دست می‌دهد.

در مبحث مدیریت بحران توجه به خصوصیات انتشاری بحران ضروری است. مطالعات نشان می‌دهد که، تحت شرایطی بحران‌های طبیعی باعث بحران‌های اجتماعی گسترده نیز می‌شود. در برخی موارد مرز بین بحران‌های انسان‌ساز و طبیعی از بین می‌رود و یا قابل تشخیص نیست. به‌عنوان مثال: خانه‌سازی در حریم رودخانه‌ها و تخریب جنگل‌ها موجب آب‌راه گرفتگی، راه افتادن سیل و ویرانی ناشی از آن می‌شود و به نوعی هر دو عامل طبیعی و انسانی در این بحران نقش دارند. در حال حاضر بحران‌های ناشی از گرم‌شدن کره زمین و نازک‌شدن لایه اوزن به‌عنوان بحرانی است که هم انسان‌ساز بوده و نیز شرایطی است که ارتباط مستقیم و ملموس با اقدامات افراد ندارد.

- ۱-۲ طبقه‌بندی براساس سرعت شروع: در این نوع طبقه‌بندی، توجه به عامل زمانی و میزان ایجاد غافل‌گیری، همچنین پیش‌بینی‌پذیری و ایجاد قدرت پیشگیری، به‌عنوان معیار قرار می‌گیرد. تقسیم‌بندی ذیل رایج‌ترین طبقه‌بندی بر این اساس می‌باشد:
- بحران‌های تند شروع‌شونده مثل: زلزله، آتش سوزی، سیل، طوفان؛
 - بحران‌های کند شروع‌شونده مثل: خشکسالی، آلودگی هوا و بحران جمعیت (سادات محسنیان، ۱۳۸۱: ۵، براون و همکاران، ۲۰۱۱: ۱۰۸۶، آلکانتارا-آیالا، ۲۰۰۲: ۱۰۸).